



THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE PHENOMENON OF ALIENATION

N. I. Eshmurodov

Lecturer

Faculty of Psychology and Social-Political Sciences

Department of Sociology and Social Work

Samarkand State University Named Sharof Rashidov

Email: nabillo.eshmurodov@mail.ru

Samarkand, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: alienation, transformation, loneliness, existentialism, technogenic civilization, individual, digital alienation, social networks, virtual world, identification.

Received: 19.12.25

Accepted: 20.12.25

Published: 21.12.25

Abstract: This article provides a comprehensive scientific and philosophical analysis of various manifestations of the phenomenon of social alienation emerging as a result of globalization processes, the philosophical problems arising in the understanding of human essence, and the factors contributing to the resolution of these problems. Under conditions of global cultural and technological transformations, the changes occurring in an individual's relationship with the self, society, and spiritual values are examined, and their anthropological, existential, and sociological foundations are identified. The article also discusses conceptual approaches, contemporary scientific paradigms, and mechanisms for regulating global processes aimed at ensuring human integration, cultural identification, and social stability.

BEGONALASHUV FENOMENINING IJTIMOYIY – FALSAFIY MOHIYATI

N.I. Eshmurodov

O'qituvchisi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

psixologiya va ijtimoiy-siyosiy fanlar fakulteti

sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrası

nabillo.eshmurodov@mail.ru

Samarqand, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: begonalashuv, transformatsiya, yolgʻizlik, ekzistentsializm, texnogen tsivilizatsiya, shaxs, raqamli begonalashuv, ijtimoiy tarmoq, virtual olam, identifikatsiya.

Annotatsiya: Ushbu maqolada globalashuv jarayoni natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy begonalashuv fenomenining turli koʻrinishlari, inson mohiyatini anglashda vujudga keladigan falsafiy muammolar hamda ushbu muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladigan omillar ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan har tomonlama tahlil qilingan. Global madaniy va texnologik oʻzgarishlar sharoitida shaxsning oʻz-oʻziga, jamiyatga va maʼnaviy qadriyatlarga nisbatan munosabatida yuz berayotgan transformatsiyalar, ularning antropologik, ekzistentsial va sotsiologik asoslari aniqlab berilgan. Shuningdek, maqolada insonning integratsiyalashuvi, madaniy identifikatsiyasi va ijtimoiy barqarorligini taʼminlashga qaratilgan kontseptual yondashuvlar, zamonaviy ilmiy paradigmalar hamda global jarayonlarni tartibga solish vositalari xususida fikr yuritilgan.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ ФЕНОМЕНА ОТЧУЖДЕНИЯ

Н. И. Эшмуродов

Преподаватель

Самаркандский государственный университет имени Шарофа Рашидова

Факультет психологии и социально-политических наук

Кафедра социологии и социальной работы

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: отчуждение, трансформация, одиночество, экзистенциализм, техногенная цивилизация, личность, цифровое отчуждение, социальные сети, виртуальный мир, идентификация.

Аннотация: В статье с научно-философских позиций всесторонне анализируются различные проявления феномена социального отчуждения, возникающего в результате процессов глобализации, философские проблемы, формирующиеся в осмыслении сущности человека, а также факторы, способствующие их преодолению. В условиях глобальных культурных и технологических трансформаций выявляются изменения в отношении личности к самой себе, обществу и духовным ценностям, а также определяются их антропологические, экзистенциальные и социологические основания. Кроме того, в статье

рассматриваются концептуальные подходы, современные научные парадигмы и механизмы регулирования глобальных процессов, направленные на обеспечение интеграции человека, культурной идентификации и социальной стабильности.

Kirish. Zamonaviy ijtimoiy voqelikning eng dolzarb muammolaridan biri — bu begonalashuv muammosidir. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadal kechayotgan bir sharoitda begonalashuv nafaqat ijtimoiy munosabatlarda, balki insonning ongi, oʻz-oʻzini anglashi va shaxsiy identifikatsiya jarayonlarida ham sezilarli darajada namoyon boʻlmoqda. Axborot jamiyatida inson shaxsiyatining transformatsiyasi surʼatlari ortib, deviant determinant omillar kompleksining taʼsiri yanada kuchaymoqda.

Bunday sharoitda begonalashuvning turli koʻrinishlari – mehnat faoliyatidan, madaniy muhitdan, jamiyatdan, hatto shaxsning oʻziga nisbatan begonalashuv holatlari – insonning barcha faoliyat sohalarida namoyon boʻlib, ijtimoiy barqarorlikka jiddiy taʼsir koʻrsatmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, virtual muloqot formalarining kengayishi va ijtimoiy tarmoqlar taʼsirining kuchayishi natijasida anʼanaviy ijtimoiy aloqalar zaiflashib, insonning real ijtimoiy muhitdan uzoqlashuvi tezlashmoqda.

Shu bois, begonalashuv muammosini zamonaviy sotsiologiya, psixologiya, falsafa va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan koʻp qirrali ilmiy tahlil qilish, uning kelib chiqish omillarini, tashxis mezonlarini hamda ijtimoiy profilaktika mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Begonalashuv fenomeni tarixan turli falsafiy anʼanalarda turlicha talqin qilingan. Gegel falsafasida begonalashuv ruhning oʻz-oʻzini anglash jarayonidagi bosqich sifatida qaraladi. Marks uchun esa u kapitalistik mehnat munosabatlarining asosiy oqibati boʻlib, ishchi oʻz mehnatining hosilasidan, mehnat jarayonidan, boshqa odamlardan va oʻz mohiyatidan ajralib qoladi. XX asr falsafasida (Fromm, Markuze, Sartr) begonalashuv shaxsning madaniy-iqtisodiy tizimlar taʼsirida oʻz “yagona haqiqiy manfaatlaridan” uzoqlashishi sifatida talqin qilinib, insonning asliyatdan chetlashish jarayoni taʼkidlanadi.

Axborotlashgan jamiyatda begonalashuvning shakllari yanada murakkab tus olgan. Postmodernistlar (Bodriyyar, Liotar) insonning virtual muhitdagi “simulyakrlar” taʼsiri ostida reallikdan uzoqlashuvini qayd etadilar. Sotsiologlar (Bauman, Turen) zamonaviy odamning “suyuq modern” sharoitida barqaror ijtimoiy aloqalardan mahrum boʻlishini, shuning oqibatida oʻziga va jamiyatga begona boʻlib borishini taʼkidlaydilar.

Aflotunning fikriga ko'ra, moddiyot dunyosi g'oyalar dunyosining begonalashtirilgan, o'zgartirilgan ijrosi bo'lib, abadiy inson ruhi tanada qamoqxonada bo'lganidek, u jalb qilingan g'oyalar dunyosidan chetda qoladi. Biroq, Aflotunning fikriga ko'ra, faqat boshqa dunyoga o'tish orqali ruhni begonalashishdan butunlay qutqarishi mumkin [1].

Siyosiy begonalashuvning mavjudligi haqidagi g'oyaga Arastuning yondashuviga ko'ra, davlatdagi ijtimoiy hayot alohida fuqarolar hayotidan begonalashishini ta'kidlagan. U buni davlat - shaxsdan ham, oiladan ham ustun ekanligini, unga butunlay qaram bo'lib, ularning manfaatlari to'qnashganda davlat zimmasida qolishini bildirib o'tadi. Qonun-qoidani davlat belgilab beradi, aks holda odamlar hayvonlardan ham battaroq bo'lib ketishi mumkin deb hisoblaydi [2]. Biroq, davlat manfaatlari va ayrim fuqarolarning shaxsiy manfaatlari to'qnashganda shaxs to'liq polisga bo'ysungan holda bo'ladi.

XVII asrda jamiyat hayotini tahlil qilgan ijtimoiy kelishuv mafkurachilari davlat institutlarining ularni yuzaga keltiruvchi sabab va sharoitlarga teskari ta'siri haqida chuqur tasavvur hosil qildilar. Bu institutlar inson faoliyati jarayonida vujudga keladi, lekin kelajakda ular nisbiy va odamlarga juda halokatli ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'ladilar [3].

XVIII-XIX asrlardagi nemis falsafasi vakili bo'lgan K.Marks tomonidan begonalashuvning kontseptsiyasi ishlab chiqilgan. Ushbu masalaga, shuningdek neomarksistlar (D. Lukach, G. Markuze, T. Adorno, E. Fromm va h.) ham e'tibor qaratib, o'z ishlarida begonalashuvning o'sib boruvchi insonning nafaqat iqtisodiy ekspluatatsiyasiga, balki mafkuraviy va madaniy voqe'larga ham bog'liqligini ochib berishgan. Masalan, E.Fromm begonalashtirishning ekzistentsial jihatiga e'tibor qaratgan bo'lsa, Z.Freyd esa begonalashuv tomirlari madaniy bosim oqibatidagi individning patologik holati ekanligini ta'kidlagan[4].

Ekzistentsializm va ushbu yo'nalish vakillari aksiologik, psixologik va ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olgan holda o'z qarashlarida begonalashuv tabiatini chuqurroq anglashga yaqin kelishgan [5].

Ekzistentsializm kontseptsiyasi begonalashuvning subyektiv tomonlariga ya'ni individning his-tuyg'u va taasurotlariga asoslanadi (Xaydegger, Berdyayev, Sartr va h.z.). Nemis mumtoz falsafasi vakillari I. Kant, F. Shelling, I. G. Fixte, Gegel, L. Feyerbaxlar tomonidan begonalashuvning axloqiy, estetik va diniy jihatlari hamda uning oldini olish yo'llariga oid ilmiy asarlari va tadqiqotlari ham mavjud.

Begonalashuv muammosining gumanistik talqiniga X.Ortega-i-Gasset ham qo'shib u ommaviy isyon deb ataluvchi ijtimoiy istisno shakliga e'tibor qaratdi. U moddiy muvaffaqiyat, liberalizm, taraqqiyot va texnologiyani kengaytirish bilan hosil bo'lgan yangi turdagi "ommaviy odam" tushunchasini joriy etdi. U faqat iste'molga ko'z tikkan, hech narsada o'zini cheklashni istamagan hamda jamiyatni yoki hech bo'lmaganda o'zini nazorat qila olmaydigan shartli

ko‘rinishida gavdalanadi. Shunga qaramay, Ortega-i-Gasset ular insoniyat tarixidagi faqat o‘tish bosqichining belgilari ekanligini, begonalashuvning belgisi ko‘rinishlariga ta’sir ko‘rsatish uchun ma’lum yo‘llar topilishi mumkinligidan, asosiysi ularda mas’uliyat hissini shakllanishiga umid qiladi [6]

Natijalar. Zamonaviy jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida insonning o‘z mehnatiga, jamiyatga va hatto o‘ziga nisbatan begonalashuvi dolzarb ijtimoiy–falsafiy muammo sifatida mutaxassislar diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Globallashuv, raqamli kommunikatsiyalar, texnogen sivilizatsiyaning tezkor transformatsiyasi insonni an’anaviy ijtimoiy munosabatlardan uzoqlashtirib, shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy integratsiya jarayonlarini murakkablashtirmoqda. Ijtimoiy begonalashuvning mohiyati, uni keltirib chiqaruvchi omillar va uning ijtimoiy hayotga ta’sirini falsafiy nuqtai nazardan o‘rganish ayniqsa dolzarbdir.

Ijtimoiy begonalashuvning asosiy shakllari va ko‘rinishlari quyidagicha:

1. Iqtisodiy begonalashuv:

Klassik marksizm nuqtai nazaridan iqtisodiy begonalashuv mehnatning inson uchun ijodiy jarayon sifatida emas, balki majburiyat sifatida namoyon bo‘lishida ko‘rinadi. Mehnat faoliyatidagi avtonomiyaning yo‘qligi, ishchi mehnat mahsulotiga egalik qilmasligi uni shaxsiy taraqqiyotdan uzoqlashtiradi.

2. Ijtimoiy-madaniy begonalashuv:

Madaniy an’analardan uzoqlashuv, individualizmning keskin kuchayishi, umumiy qadriyatlar inqirozi insonning jamiyat bilan bog‘liqlik hissini zaiflashtiradi. Bunda ommaviy madaniyat ta’siri ham muhim omil bo‘lib, shaxsning haqiqiy ehtiyojlari simulyativ ehtiyojlar bilan almashtiriladi.

3. Siyosiy begonalashuv:

Siyosiy jarayonlardan chetlashish, fuqarolik pozitsiyasining pasayishi, davlat va jamiyat institutlariga ishonchning kamayishi insonning ijtimoiy faollikdan uzoqlashishiga olib keladi. Bu, ayniqsa, byurokratiyaning kuchayishi va ishtirok demokratiyasining kamayishi ortidan yaqqol namoyon bo‘ladi.

4. Shaxsning o‘ziga nisbatan begonalashuvi (ekzistentsial begonalashuv):

Ekzistentsial falsafa nuqtai nazaridan insonning o‘z mohiyatidan chetlashishi, ichki bo‘shliq hissi, xayotiy ma’noni yo‘qotish kabi holatlar zamonaviy tsivilizatsiyaning tezkor rivojlanish sharoitida ommaviy tus olmoqda. Turli psixo-emotsional bosimlar, raqamli muhitdagi sotsial solishtirishlar, virtual shaxsga aylanish tendentsiyasi bu jarayonni chuqurlashtirmoqda.

Muhokama. Begonalashuv muammosini tahlil qilish zamonaviy jamiyatda ushbu hodisa ijtimoiy hayotning asosiy va muayyan darajada universal omillaridan biriga aylanib borayotganini ko‘rsatadi. Axborot jamiyati texnik va texnologik innovatsiyalardan keng foydalanib, ijtimoiy

subyektga o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish, bilim va axborotdan erkin foydalanish imkonini berdi. Biroq shunga parallel ravishda texnologiyalar insonga nisbatan hukmron kuchga aylanib, shaxsning o'z tabiiy mohiyatidan uzoqlashishiga, yangi turdagi begonalashuv shakllarining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Virtual muhitdagi ijtimoiy aloqalarning sun'iyliklari, simulyativ identifikatsiya mexanizmlari insonning real ijtimoiy munosabatlardan ajralib qolish jarayonini tezlashtirmoqda.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, natijada vujudga keladigan texnologiyalar va ularning mahsullari inson faoliyatidan shunchalik mustaqillashib, insonning o'zi uchun begona kuch sifatida namoyon bo'ladi. Bunday jarayonda texnologik tizimlar inson faoliyatini belgilab boradigan omilga aylanib, uning faolligi, ijtimoiy rollari va dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatadi. Bu esa begonalashuvning umumiy xarakterga ega ekanini, uni bartaraf etish uchun falsafiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlarni qamrab olgan kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Begonalashuv sivilizatsion rivojlanishning ajralmas elementi sifatida inson borlig'i muammosi bilan chambarchas bog'liq. U insonning mehnat faoliyati, ijtimoiy munosabatlari, madaniy tajribasi va o'z-o'zini anglash jarayonida namoyon bo'ladi. Begonalashuvning chuqurlashuvi an'anaviy ijtimoiy aloqalarning yo'qolishi, jamoaviy ma'naviy yaxlitlikning izdan chiqishi, umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabatning o'zgarishiga olib keladi. Bu esa insonning o'z jamiyatidan, madaniy muhitdan va hatto o'z mohiyatidan chetlashuvi kuchayishi orqali halokatli oqibatlarining paydo bo'lishi uchun qulay zamin yaratadi.

Shuning uchun ham begonalashuv zamonaviy jamiyatda inson tabiatining buzilishi, dezintegratsiyasi va ichki ziddiyatlarining kuchayishiga sabab bo'luvchi muhim determinant sifatida qaralishi mumkin. Bunday yondashuv insonning zamonaviy tsivilizatsiyadagi o'rni, uning barqaror rivojlanishi va ma'naviy kamolotini ta'minlash uchun begonalashuv jarayonlarini chuqur o'rganish va ularni yumshatish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Zamonaviy raqamli sivilizatsiyaning shakllanishi insonning jamiyatdagi mavqei, o'zaro munosabatlari va o'zini anglash jarayonida chuqur transformatsiyalarni yuzaga keltirdi. Raqamli texnologiyalar, internet platformalar va virtual muhit inson hayotining ajralmas qismiga aylangan bir sharoitda, begonalashuv masalasi yangi mazmun va yangi ko'rinishlar bilan namoyon bo'lmoqda. G'arb falsafasida Marks, Fromm, Markuze yoki Bodriyyar tomonidan tahlil qilingan klassik begonalashuv shakllari bugungi raqamli muhitda nafaqat takrorlanmoqda, balki yanada murakkab, ko'p qirrali va noaniq shakllarda qayta yuzaga chiqmoqda.

Raqamli platformalarning kengayishi inson muloqotining tabiatini o'zgartirib, real ijtimoiy munosabatlarni virtual almashinuvlar bilan almashtirish tendentsiyasini kuchaytirdi. Raqamli dunyo || yangi sotsiokodlarni ishlab chiqaradi, u manipulyativ strategiyalar bilan o'tadi va hayot ma'nosini anglatuvchi deformatsiyalar bilan birga keladi. Raqamli begonalashuv hodisasini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega, chunki ijtimoiy begonalashuv sohasida ishlaydigan nemis sotsiologi va kibernetigi R.F.Geyer xulosalariga ko'ra, har bir davr o'z turi va begonalashuv shakllarini hosil qiladi [7]. Inson o'z hayotining katta qismini virtual muhitda o'tkazar ekan, u asta-sekin real jamiyat bilan muloqot qilishdan yiroqlashadi, bu esa "raqamli izolyatsiya" deb ataluvchi yangi turdagi begonalashuvni yuzaga keltiradi. Muloqotning raqamli formatga keskin ko'chishi, avvalo, shaxsning jismoniy mavjudligi va emotsional tajribasidan uzilishini anglatadi; ikkinchidan, inson munosabatlarning instrumental va tez almashinuvga moyil bo'lishini rag'batlantiradi. Natijada, inson boshqalar bilan emas, balki raqamli obrazlar, simulyatrlar va media-konstruktsiyalar bilan munosabat o'rnatadi.

Bunday sharoitda texnokratiyaning kuchayishi insonning qadri va mohiyatini yanada tor doiraga soladi. Texnologiyalar inson faoliyatini maksimal funktsionallik, samaradorlik va tezkorlik mezonlari asosida baholaydi. Insonning ijtimoiy rollari raqamli tizimlar talab qiladigan algoritmlashgan vazifalarga aylanar ekan, uning subyektiv qiymati pasayadi va u faqat bajaruvchi, funktsiya tashuvchisi, ma'lumot ishlab chiqaruvchi mexanizm sifatida ko'rinish boshlaydi. Insonning instrumentallashuvi natijasida uning ichki dunyosi, irodasi va asliyati raqamli talablar oldida ikkinchi darajaga o'tib qoladi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, raqamli begonalashuv nafaqat ijtimoiy aloqalarning zaiflashuvi, balki insonning o'z mohiyatidan, o'z qiymatlaridan va o'z "Men"idan chetlashuvini anglatadi. Virtual muhitdagi tashqiy obrazlar, raqamli avatarlar va media-konstruktsiyalar insonni o'zining haqiqiy tabiati bilan yuzlashishdan oldin to'xtatib turadi. Barcha narsa estetik yoki funktsional "kontent"ga aylanar ekan, insonning ichki mazmunidan ko'ra tashqi ko'rinish va raqamli reytingi muhimroq ahamiyat kasb etadi. Natijada, inson o'zini ham, boshqalarni ham vosita sifatida ko'ra boshlaydi — bu esa instrumental aqliylikning eng yuqori shaklidir.

Shunday qilib, raqamli jamiyatdagi begonalashuv va texnokratik instrumentallashuv insonning faqat ijtimoiy mavqeiga emas, balki ongining tuzilishiga, hissiyotiga va o'zini anglash modeliga ham ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy falsafa oldida turgan asosiy savollardan biri shundan iborat: inson texnik vositalardan foydalanuvchi sub'ekt sifatida qoladimi yoki raqamli infratuzilmaning bir bo'lagiga aylanib qoladimi? Virtual muhit inson imkoniyatlarini kengaytiradimi yoki uning mohiyatini "simulyatsiya" darajasiga tushirib yuboradi?

Xulosa. Ijtimoiy begonalashuv fenomeni insonning jamiyat bilan, mehnat jarayoni bilan, madaniyat bilan va o'z shaxsiy mohiyati bilan munosabatlaridagi murakkab ziddiyatlar majmuasidir. U zamonaviy tsivilizatsiyaning barcha bosqichlarida turlicha shakllarda namoyon bo'lib kelgan va axborotlashuv davrida yanada murakkab, ko'p qirrali tus olgan. Begonalashuv muammosini ijtimoiy–falsafiy nuqtai nazardan o'rganish insonning haqiqiy mohiyatini anglash, uning jamiyatda munosib o'rin egallashi va barqaror ijtimoiy munosabatlarni ta'minlash uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Платон. Тимей. Избранные диалоги; вступит статья, составл, примеч. В. Е. Витковский. – М.: «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. – С. 161–248.
2. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения в 4-х тт. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 270 с.
3. Нарский, И. С. Отчуждение и труд: По страницам произведений К. Маркса / И. С. Нарский. – М.: Мысль, 1983. – 144 с.
4. Safarova, M. Begonalashuv tushunchasi va nazariy qarashlar. Academic Research in Educational Sciences, 2021, tom 2, № 6, -B. 948. ISSN 2181-1385.
5. Баева, Л. В. Аксиологический анализ феномена жизни // Философия и общество. 2003. № 3. С.
6. Ортега-и-Гассет, Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет. Избранные труды. – М.: Наука, 1997. – С. 43–163.
7. Geyer R. Alienation, sociology of. International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. London. 2001